

Славия Бърлиева (София, България)

СЕМИНАР ПО ИСТОРИЯ НА ПРАВОСЛАВНОТО БОГОСЛУЖЕНИЕ

За втори път през тази година в рамките на специалността „Теология и християнска култура“ на Новия български университет беше организиран семинар по история на литургиката¹, в който като лектори участваха учени от Папския институт за Изтока в Рим, Българската академия на науките и Богословския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Семинарът се проведе от 27 юни до 4 юли 1992 г. в Троянския манастир под общата тема „Храмовото действие в древнохристиянската църква и в православната манастирска традиция днес“.

Под темата „Литургични и богословски проблеми на манастирското богослужение във Византия и славянските страни“ Мигел Аранц (Рим) представи своето систематично изследване върху историята на Типика, разделено на три периода: образуването на денонощния, на неделния и на минейния цикъл. Като въведение той изясни разликите в съдържанието на понятието *типик* — като книга с литургически указания; като историческа традиция или жива практика на богослужението в дадена църква; като правило или начин на богослужение в дадена църква в даден период от време — т. е. аналогично на западното понятие *обред*. Използвайки периодизацията на И. Мансветов, Аранц обясни своята схема на възникването на първите книги в историята на богослужението, съставена въз основа на изследванията на най-старите достигнали до нас литургични ръкописи², старопечатни издания и редица старинни извори, осветляващи някогашното богослужение. Той интерпретира литургиче-

ските сведения, които дава Кирил Скитополит в своето Житие на св. Сава, а също така предадения от Никон Черногорец разказ на Йоан и Софроний (Йоан Мосх и патриарх Софроний). Широко използва и поклонническите записи на Силвия Егерия (IV в.), арменски и грузински извори. Така той направи своите изводи относно образуването на денонощния цикъл на богослужението във Византийския изток. Като отчете изключително голямата свобода по отношение правилата за извършване на денонощното богослужение на Часовете, той подчерта, че най-разпространена е била практиката на Лаврата на св. Сава до Йерусалим, която се е формирала още преди разрушаването на палестинските църкви и манастири при нападението на персите през 614 г. Това разрушение е станало причина за окончателното изчезване на монашеските книги и свидетелствата за Часослова са коувени до IX в., откогато датират най-старите запазени ръкописи. Около X в. се явява Типикът, чието написване византийските автори свързват също с монасите-саванти — след персийското нашествие патриарх Софроний възстановява монашеските традиции и най-вече древното правило на псалмопения, което до известна степен може да се нарече Типик, но по-точно отговаря на нашето понятие за Часослов. Изяснявайки историята на Часослова, Аранц се спря по-подробно на пренасянето му от Палестина в Константинопол. Той посочи, че Теодор Студит се настанява в манастира на акимитите в Константинопол и така пренася традициите на Савайтския типик в Константинополския, като ги преобразува в съответствие с по-отворения към проблемите на светското общество начин на монашески живот в Студийския манастир. В лекциите си М. Аранц обясни съдържанието на различните литургични книги и проследи състоянието на ръкописната им традиция. Така бяха приведени сведения за най-старите синаксари, псалтири, октонси и триоди, кондакари и типикони.

¹ Информация за първия семинар вж. у М и н ч е в, Г. Семинар по богословие и литургика. — *Palaeobulgarica*, 1992, № 2, 145—147.

² Те са описани в неговата студия в *Orientalia Christiana Periodica*, 1982, 284—335.

Отделна лекция отец Аранц посвети на Константинополския Евхологий от XI в. и състава на службите в него. Като взема за основа на изследванията си три от най-древните запазени до днес евхологии, той раздели състава им на 27 части с едниотипни по съдържание глави; те се отнасят до литургиите, богослужението на часовете, великите тайнства и т. н.

Лекциите на М. Аранц се редуваха с тези на Иван Желев, който представи съвременната богослужебна практика — както теоретически в лекциите си, посветени на богослужението в денонощния и седмичния кръг, така и „нагледно“, приобщавайки участниците в семинара към атмосферата на светлата служба в манастирската църква. Интерес предизвика и неговата лекция върху Светото писание в богослужебните последования. В нея авторът разгледа последите като първи елементи на християнското богослужение, мястото на апостолските и евангелските четива в денонощния и седмичния цикъл.

Опит да свърже историята на християнството по българските земи със съвременните особености на православните балкански църкви направи Стефан Попа (Рим). В своята лекция „Църквата и държавата в балканската православна традиция“ той потърси аналогия за отношенията между тези институции в шестата новела от Юстиниановите закони, която ги оприличава на връзката между душата и тялото.

Климентина Иванова беше подготвила цикъл лекции за историята на християнските православни празници от подвижния и неподвижния кръг. Тя започна със зараждането на християнския календар при постепенното отделяне на Възкресението от еврейската Пасха, прибавянето на втория голям празник — Петдесетница, а по-късно и на първите чествувания на мъченици. В следващата лекция беше изяснен периодът от IV до VI в., когато християнството се превръща от преследвана религия в единствено призната и възприема нови моменти в празничния си ритуал. В този изключително важен за историята на християнския календар период като основен празник се установява неделата. За първи път се явява идеята за нея като ден за молитва. Около неделата се развиват и останалите неделни празници — Неделята на митаря и фарисея, Томина неделя и т. н. Все още съботата се празнува като ден на сътворението, а не като ден на мъртвите. Установява се практиката богослужението да започва от вечерта, за да се празнува възкресението от тъмнината към светлината. Възцаряването на светлината се отъждествява със спасението. През този период се установяват и дните на поста, като се уеднаквяват източната и римската

практика. Неподвижните празници все още не са влезли напълно в календара. Установени вече са Рождество, Богоявление, Сретение, Въздвижение, Успение Богородично, Благовещение. Именно в този период се налага чествването на мъчениците и се отделя култът им от култа към мъртвите. В лекцията беше подчертан местният характер на календара до края на VI в. Периода на Вселенските събори от VI до VIII в. Кл. Иванова характеризира със силната роля на Константинопол и още неизживяното влияние на източните провинции и на източното монашество върху календара. В тази епоха се формира денонощното богослужение в своя сегашен вид и се установяват редица постоянни елементи в състава на празничното богослужение, църфти химнографията, а след поражението на иконоборчеството окончателно се оформя Троицът. По отношение на църковната година бяха разглеждани особеностите на най-важните месецослови — Типика на Великата църква, Месецослова на Василий, Студийския типик. Специално внимание лекторката отдели на историята на българския месецослов, в чиято основа св. Кирил и Методий са заложили константинополския устав, но не са изключени и влияния от Витиния.

Към византийската константинополска традиция на денонощния богослужебен цикъл се върна Георги Минчев (Рим). Базирайки се на своята работа с ръкописните паметници, той изведе формулата на предиконоборческата литургия, носеща белезите на константинополската катедрална традиция. Беше изяснена структурата на малките и големите часове. Несъмнен интерес предизвикаха изводите на лектора относно кирило-методиевската традиция в славянското богослужение и особено посочената от него аналогия между Синайския евхологий и ръкопис γ—β 7 от Гротаферата, както и някои уточнения по отношение фолиацията на ръкописа от Синай.

Философията на трапезното хранене като част от ритуала на манастирската служба и функцията на трапезарията като култово пространство изясни Бисерка Пенкова. Акцентът на нейните две лекции падна върху украсата на манастирските трапезарии, по отношение на която авторката поднесе изключително богатия материал от своите проучвания по темата върху материали от най-значителните православни манастири на Балканите.

Семинарът беше закрит от Елка Бакалова, която поднесе на организаторите — Ванда Минчева и Елисавета Мусакова, благодарностите на участниците в семинара и изрази общо мнение с пожеланието си семинарът да се превърне в ежегодна практика.